

«Εκπαιδευόμενοι στα social media: Ευκαιρία ή κίνδυνος για την κριτική τους ικανότητα»

Πολύδωρα Άννα-Ελένη

Δυνάμει Υπ. Διδάκτορας Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο
Μακεδονίας
eleana_feuga@hotmail.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εισήγηση εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης θα αποτελέσουν ένα πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των εκπαιδευομένων, στο πλαίσιο των δομών της δια βίου μάθησης. Ο όρος «δια βίου μάθηση» αποτελεί ένα νεολογισμό της σύγχρονης μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Η σωστή προώθησή της θεωρείται ένα καίριο ζήτημα για τη δυνατότητα ανταπόκρισης των ανθρώπων στις συνεχώς μεταβαλλόμενες απαιτήσεις του χώρου εργασίας τους, αλλά και του καθημερινού βίου τους. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης καλούνται να συνδράμουν σ' αυτό το δύσκολο εγχείρημα της ενίσχυσης και της προώθησης της δια βίου μάθησης. Ο άνθρωπος πρέπει να συνειδητοποιήσει την ανάγκη που επείγει για τη συνεχή επαγγελματική και εκπαιδευτική του κατάρτιση και καλλιέργεια. Μια παράπλευρη ωφέλεια από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης σε δομές δια βίου μάθησης είναι η ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των εκπαιδευομένων. Ωστόσο, οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν είναι ουκ ολίγοι, γι' αυτό θα ήταν συνετό οι εκπαιδευόμενοι να παρακολουθούν πριν τη χρήση τους κάποιο σεμινάριο για την ασφάλεια στο διαδίκτυο. Ειδικότερα στα κοινωνικά δίκτυα, οι χρήστες θα ήταν καλό να προδιαθέτουν μια σχετική καχυποψία και να έχουν αναπτυγμένη σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον την κριτική τους ικανότητα, έτσι ώστε να μπορούν να διαχωρίζουν τις πληροφορίες που δέχονται.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Κοινωνικά δίκτυα, εκπαίδευση, ασφάλεια, κριτική σκέψη, ενήλικες

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη σύγχρονη εποχή λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης, και των ρυθμών ζωής που είναι φρενήρεις, το άτομο καλείται να εξειδικευτεί και να εξασφαλίσει περισσότερα προσόντα, τα οποία θα ανταποκρίνονται στις υπέρμετρες απαιτήσεις των εργοδοτών, χωρίς να ανταμείβεται εξίσου όμως. Ένα από τα απαραίτητα προσόντα που καλείται να καλλιεργήσει και να αναπτύξει το άτομο είναι η κριτική του σκέψη. Αυτό το εγχείρημα μπορεί να προκύψει μέσα και από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη δια βίου μάθηση. Τα κοινωνικά δίκτυα που είναι περισσότερο γνωστά είναι το Facebook, το Twitter, το YouTube, το Instagram, το Skype, το Snap chat κ.α.. Τα περισσότερα από αυτά

τα κοινωνικά δίκτυα συνδυάζουν εικόνα, κείμενο. Κάποιες φορές δίνεται και η δυνατότητα προβολής και κοινοποίησης βίντεο. Επιτρέπουν την ελεύθερη έκφραση του ατόμου, την επικοινωνία του μ' άλλα άτομα, ακόμα και αν τους χωρίζει μεγάλη απόσταση, την πρόσβαση στην πληροφορία και τη γρήγορη και ανέξοδη διάδοσή της.

Τα κοινωνικά δίκτυα πλέον ορίζουν την καθημερινότητα του σύγχρονου ανθρώπου, αφού όπου και να βρίσκεται το άτομο έχει την ανάγκη να εισέλθει στο λογαριασμό του για να μοιραστεί δημόσια τη φωτογραφία του, τον τόπο στον οποίο βρίσκεται, καθώς και να επικοινωνήσει με τους διαδικτυακούς του φίλους. Επιπλέον, πολλές φορές στα περισσότερα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σχηματίζονται ομαδικές συνομιλίες, οι οποίες διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ διαφόρων μελών μιας ομάδας και ευνοούν τη διανομή εκπαιδευτικού υλικού. Πλέον αρκετές τάξεις δια βίου μάθησης, ορίζοντας κάποιον υπεύθυνο διαχείρισης της σελίδας, σχηματίζουν σελίδες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή κλειστές ομάδες επικοινωνίας, μέσα από τις οποίες διαφημίζουν τη δουλειά τους, αλληλεπιδρούν, προτείνουν νέες προτάσεις, λύνουν προβλήματα που ανακύπτουν, διοργανώνουν εκδηλώσεις και καλύπτει ο ένας τις ανάγκες του άλλου.

Μέσα απ' όλη αυτή τη διαδικασία αναπτύσσεται η κριτική σκέψη των συμμετεχόντων σε δομές δια βίου μάθησης. Αλλά για να γίνει πιο κατανοητός ο τρόπος σύλληψης της κριτικής σκέψης θα ήταν χρήσιμη μια σύντομη ανασκόπηση στους πιθανούς ορισμούς που μπορεί να λάβει. Η κριτική σκέψη μπορεί να αναφέρεται στο τι πρέπει και στο τι δεν πρέπει να πιστέψει κάποιος (Norris, 1985: 40-45). Η κριτική σκέψη μπορεί επίσης να προκύπτει μέσα από το συνδυασμό των γνωστικών δεξιοτήτων και στρατηγικών, ο οποίος αυξάνει την πιθανότητα για ένα επιθυμητό αποτέλεσμα. Πρόκειται για μία σκέψη, η οποία εμφανίζεται έπειτα από την οριοθέτηση ορισμένων ξεκάθαρων στόχων, αναζητά λύσεις σε προβλήματα, και ορισμένες φορές οδηγεί το άτομο στη λήψη αποφάσεων. Μέχρι να επιτευχθεί όμως η λήψη αποφάσεων προβλέπεται η αξιολόγηση της συλλογιστικής πορείας που ακολουθήθηκε, και ο λόγος για τον οποίο θεωρείται περισσότερο αποδεκτή η συγκεκριμένη απόφαση (Halpern, 1996). Ακόμα, κριτική σκέψη μπορεί να είναι και ο σχηματισμός λογικών συμπερασμάτων (Simon & Karlan, 1989).

Ορισμένοι πρόσθετοι ορισμοί είναι των Moore και Parker (1994), οι οποίοι εκλαμβάνουν την κριτική σκέψη ως μια προσεκτική και σκόπιμη σκέψη, που έχει σκοπό να δείξει στο άτομο τι πρέπει να δεχτεί, τι να απορρίψει, και τον τρόπο αξιολόγησης αυτών. Κατά τον Maitorana (1992) η εκκίνηση της κριτικής σκέψης στο άτομο είναι η κατανόηση, η αξιολόγηση απόψεων, η λύση προβλημάτων, και η δημιουργία υποθέσεων. Άλλος μελετητής την ορίζει ως τι πρέπει να πιστέψει κάποιος και τι όχι, και τι πρέπει να κάνει και τι όχι (Ennis, 1985). Δυο ακόμα σημαντικές προσεγγίσεις που έχουν διατυπωθεί πάνω στην κριτική σκέψη είναι αυτή της Επιτροπής της Κριτικής Σκέψης και της Γλώσσας των Τεχνών, η οποία συλλαμβάνει την κριτική σκέψη ως την αμφισβήτηση που συνδυάζει τη λογική έρευνα, τη λύση των προβλημάτων και οδηγεί στην αξιολόγηση αποφάσεων ή πράξεων (Committee on Critical Thinking and the

Language Arts). Η τελευταία, και ίσως και η πιο αμφιλεγόμενη διατύπωση είναι ότι η κριτική σκέψη μπορεί να είναι η ίδια η άποψη κάποιου, προερχόμενη όμως έπειτα από μεγάλο χρονικό διάστημα διερεύνησης και ανάπτυξης ορισμένων κριτηρίων, τα οποία βελτιώνουν την ποιότητά της (Elder & Paul, 1994).

Σε γενικές γραμμές η κριτική σκέψη συνάδει με την πνευματική ετοιμότητα του ατόμου, δηλαδή με το κατά πόσο ένα άτομο είναι ικανό να επεξεργαστεί τις νέες πληροφορίες που δέχεται, να τις υιοθετήσει ή να τις απορρίψει και συνάμα να κατορθώσει να τις συνδυάσει με τις γνώσεις που έχει αφομοιώσει. Ακόμα, η κριτική σκέψη περιλαμβάνει και τη διαδικασία της αξιολόγησης και της ικανότητας του ατόμου να αλλάζει τις πεποιθήσεις και τις απόψεις του για χάρη του συλλογικού οφέλους. Η διαδικασία της ανάπτυξης της κριτικής σκέψης περιλαμβάνει την αμφισβήτηση, την επίλυση προβλημάτων, τη λήψη αποφάσεων και την τακτική αξιολόγηση αυτών. Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης έρχεται σε αντιπαράθεση με την πνευματική αδιαφορία, τη στείρα αποστήθιση και την επιμονή σε παραδοσιακές παραδοχές και προκαταλήψεις.

Ένα άτομο το οποίο διαθέτει την κριτική σκέψη παρουσιάζεται αρκετά ευπροσάρμοστο στις νέες κοινωνικές συνθήκες και εξελίξεις, δεν παραμένει στάσιμο και προσκολλημένο σε παγιωμένες αλήθειες και σε τοποθετήσεις που δε βασίζονται σε λογικά επιχειρήματα, που έχουν διατυπωθεί έπειτα από σύντομη παρατήρηση. Τα κριτικά σκεπτόμενα άτομα επίσης, μελετούν, αμφισβητούν και παρουσιάζονται ανήσυχα σε κάθε νέο γεγονός που ακούν ή διαβάζουν, δεν ακολουθούν απλά τις τοποθετήσεις ενός πλήθους ατόμων. Μολοταύτα, δεν αποτελούν τους λεγόμενους «επαναστάτες χωρίς αιτία», δηλαδή άτομα τα οποία απλά θέλουν να επιδείξουν ότι δεν ακολουθούν τη μάζα και υποστηρίζουν κάτι το διαφορετικό, το οποίο ίσως να είναι λανθασμένο.

Τα κριτικά σκεπτόμενα άτομα ξεκινούν με την πεποίθηση ότι όλες τους οι απόψεις δεν είναι δυνατόν σωστές, γι' αυτό ξεκινούν να τις αναλύουν, να στοχάζονται πάνω σ' αυτές, και να αποζητούν και τις απόψεις άλλων ατόμων. Χαρακτηρίζονται από την αγάπη τους για νέες ανακαλύψεις πάνω σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, την ανησυχία τους για το αν είναι καλά ενημερωμένα, την εμπιστοσύνη τους στο αν ακολουθούν στη συλλογιστική τους πορεία τα σωστά βήματα, την ευελιξία τους στην εύρεση εναλλακτικών λύσεων και από την προσεκτική ακρόαση των συνομιλητών τους.

Ειδικότερα, στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης στους συμμετέχοντες πρέπει να ενισχυθεί, πράγμα που θα επιτευχθεί με κοινωνούς τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Μέσα από τη συνειδητή χρήση τους, οι συμμετέχοντες αισθάνονται ότι έρχονται σε επαφή με τις τεχνολογίες και τη μάθηση με ένα πιο διασκεδαστικό τρόπο. Επιπροσθέτως, η δημιουργία ενός λογαριασμού στα κοινωνικά δίκτυα δεν επιφέρει ή μάλλον δεν έχει καθόλου οικονομικό κόστος, αλλά ούτε η χρήση τους επιβάλλει κάποια σημαντική τεχνογνωσία. Ωστόσο, η ασφάλεια κατά τη χρήση τους είναι ιδιαίτερα σημαντική, διότι οι πληροφορίες που δέχονται τα άτομα μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα μπορεί και να μειώσουν την κριτική τους ικανότητα, όντας αρκετές φορές γενικευμένες ή ανακριβείς.

ΕΥΚΑΙΡΙΑ Ή ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΗ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ

Τα κοινωνικά δίκτυα ως επί το πλείστον αποτελούν ευκαιρία στη διαδικασία της δια βίου μάθησης. Ο κίνδυνος για την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των εκπαιδευομένων πηγάζει από τις ικανότητες που διαθέτουν πριν εκτεθούν στη χρήση τους. Αυτές οι ικανότητες αφορούν στον τρόπο με τον οποίο επεξεργάζονται τις πληροφορίες που δέχονται. Πολλές φορές μέσα στα κοινωνικά δίκτυα κυκλοφορούν ψεύτικες διαφημίσεις, οι οποίες αν ο χρήστης κάνει το λάθος και πατήσει πάνω τους, τότε ο υπολογιστής του θα κολλήσει ιούς, trojans, worms κ.τ.λ.. Επιπλέον, υπάρχει η περίπτωση αυτές οι διαφημίσεις να είναι παραπλανητικές, και να επιδιώκουν να αποσπάσουν χρήσιμες πληροφορίες για τους χρήστες, όπως προσωπικούς κωδικούς και τραπεζικούς λογαριασμούς. Γι' αυτό το λόγο ο χρήστης δεν πρέπει να παρουσιάζεται αφελής, αλλά να πραγματοποιεί έλεγχο για την πηγή των διαφημίσεων, το σκοπό τους και την αξιοπιστία τους, και αφού το κρίνει ορθό να προχωρήσει στην εισαγωγή των προσωπικών του στοιχείων.

Ακόμα, στα κοινωνικά δίκτυα αρκετά συχνά κυκλοφορούν άρθρα, τα οποία παρουσιάζουν ψευδείς ειδήσεις ή πληροφορίες, που δεν είναι έγκυρες. Σκοπός αυτών των άρθρων είναι η παραπλάνηση, η συγκίνηση, η πρόκληση σύγχυσης, η άγνοια του αρθρογράφου και του αναγνώστη παράλληλα, καθώς και το έντονο χιούμορ που επιδιώκει να προκαλέσει ο συγγραφέας μέσα από τον πανικό που θα προκαλέσει. Αυτές οι πληροφορίες τείνουν να ανακοινποιούνται και να διαδίδονται, έτσι σχηματίζονται λανθασμένες απόψεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κυκλοφορία άρθρων, τα οποία αναφέρονται σε θανάτους γνωστών καλλιτεχνών, επίσης η κυκλοφορία άρθρων ιατρικού περιεχομένου, τα οποία συχνά δεν προέρχονται από μια πηγή με αυστηρά τεκμηριωμένα επιχειρήματα. Η συγγραφή τους στηρίζεται μόνο στην απλή παρατήρηση ορισμένων περιπτώσεων.

Άλλος ένας κίνδυνος που ελλοχεύει στα κοινωνικά δίκτυα είναι η κλοπή των κωδικών πρόσβασης διάφορων λογαριασμών από εξειδικευμένους χρήστες (hackers), γεγονός που πολλές φορές οδηγεί στη διαρροή προσωπικών στοιχείων, εκπαιδευτικού υλικού, εργασιών, φωτογραφιών και καινοτόμων ιδεών. Επιπροσθέτως, υπάρχουν πολλά άτομα, τα οποία αφού υποκλέψουν τους κωδικούς ενός χρήστη και όντας απογοητευμένα από την αληθινή τους ταυτότητα οικειοποιούνται τα κλεμμένα στοιχεία που απέσπασαν και δημιουργούν ένα ψεύτικο προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η επικινδυνότητα που συναντάται εδώ είναι ότι μπορούν να κλέψουν προσωπικά στοιχεία, να διαδώσουν ανακριβείς πληροφορίες και ειδήσεις, και πολλές φορές να αποζητήσουν φυσική επαφή με άτομα, τα οποία δε γνωρίζουν και ίσως επιδιώξουν να βλάψουν.

Ένας επιπρόσθετος κίνδυνος που προέρχεται μέσα από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να είναι και ο διαδικτυακός εκφοβισμός. Πρόκειται για ένα φαινόμενο, το οποίο είναι αρκετά γνωστό στη σύγχρονη εποχή. Κάθε χρόνο αρκετά άτομα πέφτουν θύματα άσχημων συμπεριφορών στο διαδίκτυο, ακόμα και άτομα που είναι μεγαλύτερης ηλικίας. Ο διαδικτυακός εκφοβισμός δεν περιορίζεται μόνο στα

παιδιά, αλλά και στους ενήλικες. Μέσα από τις ομάδες που συμμετέχει ένα άτομο, τα προσωπικά στοιχεία, τα οποία επιθυμεί να δηλώσει, τις τοποθετήσεις που διατυπώνει στο προφίλ του, τη συμμετοχή του στις εκδηλώσεις, μπορεί ένα άτομο να κριθεί αυστηρά, και να οδηγηθεί στον αποκλεισμό. Παραδείγματος χάρη, σε μια ομάδα ενηλίκων, οι οποίοι συμμετέχουν σ' ένα πρόγραμμα δια βίου μάθησης μπορεί να είναι ένα άτομο, το οποίο έχει διαφορετικές σεξουαλικές προτιμήσεις, τις οποίες πιθανώς δεν επιθυμεί να τις μοιραστεί με τους συμμετέχοντες στο πρόγραμμα. Μολοταύτα, μέσα από τα λάικ που πατάει, και τα άτομα που ακολουθεί στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, δύνανται να γίνουν αντιληπτές οι σεξουαλικές του επιλογές στους υπόλοιπους συμμετέχοντες, που ίσως να μην έχουν λάβει τη σωστή ενημέρωση, και να κινηθούν αρνητικά ή ακόμα και βίαια προς το συγκεκριμένο άτομο.

Τέλος, η προτίμηση της χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ως μόνου μέσου για την ενημέρωση, τη γνωριμία και τη διανομή εκπαιδευτικού υλικού στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι λανθασμένη. Ο λόγος που αυτή η πρακτική μόνη της θεωρείται κατακριτέα, είναι ότι κάποιος εκπαιδευόμενος μπορεί να μην επιθυμεί να δημιουργήσει λογαριασμό στα κοινωνικά δίκτυα, επειδή δεν επιδιώκει να γίνει γνωστός, δεν επιθυμεί να μοιραστεί τις προσωπικές του στιγμές, και εν γένει να ξοδεύει το χρόνο του στο διαδικτυακό κόσμο. Ο εκπαιδευτής δε μπορεί να τον υποχρεώσει να συμμετέχει στο μάθημά του, εν τούτοις για να το παρακολουθήσει αποτελεσματικά, θα πρέπει να δημιουργήσει ένα λογαριασμό στο διαδίκτυο.

Πέρα από τους κινδύνους όμως, η χρήση των κοινωνικών δικτύων στην εκπαιδευτική διαδικασία έχει και αρκετά πλεονεκτήματα. Το άτομο μέσα από τη μελέτη πληθώρας άρθρων και τοποθετήσεων που δημοσιεύονται συχνά πυκνά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχει τη δυνατότητα να εξασκήσει και να αναπτύξει περαιτέρω την κριτική του ικανότητα. Επιπλέον, το άτομο έρχεται πιο κοντά στην ενημέρωση, ακολουθώντας διάφορα σημαντικά πρόσωπα ή τις ιστοσελίδες διαφόρων οργανισμών. Το άτομο μπορεί επίσης κάλλιστα να ενημερωθεί για ενεργά επιμορφωτικά, επαγγελματικά και εθελοντικά προγράμματα, τα οποία δέχονται αιτήσεις. Να αναζητήσει θέσεις εργασίας, αν δεν έχει κάποια απασχόληση.

Η κυριότερη ευκαιρία όμως που δίνεται στα άτομα μέσα από τη χρήση των κοινωνικών δικτύων είναι η γνωριμία με άτομα, τα οποία προέρχονται από διαφορετικές χώρες, πολιτισμούς, φυλές, ηλικίες. Αυτές οι γνωριμίες πέρα από την επικινδυνότητα που τις συνοδεύει, πολλές φορές μπορεί να είναι ιδιαίτερα ωφέλιμες για τους ανθρώπους. Οι λόγοι για τους οποίους μπορούν να θεωρηθούν ευεργετικές είναι ότι μπορεί να σχηματιστούν διάφορες ομάδες ατόμων, οι οποίες δύνανται να οργανώσουν εκπαιδευτικά και εθελοντικά προγράμματα ή ακόμα και επιχειρήσεις, οι οποίες θα διευκολύνουν και θα προωθούν την ανταλλαγή ατόμων σε άλλες χώρες, αλλά και τη γενικότερη γνωριμία των ατόμων με τους πολιτισμούς των υπολοίπων χωρών.

Η δημιουργία μιας κλειστής ομάδας στα κοινωνικά δίκτυα εξυπηρετεί την ανάπτυξη πιο ισχυρών σχέσεων μεταξύ των συμμετεχόντων. Σε μια τάξη επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στην οποία οι συμμετέχοντες

διαθέτουν μια κοινή συνομιλία βοηθάει στην παράλληλη ανάπτυξη ενός θετικού ψυχολογικού κλίματος στην τάξη. Οι συμμετέχοντες προσπαθούν πιο πολύ να τα καταφέρουν, συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία χωρίς το φόβο του λάθους, διατυπώνουν απορίες, αλληλεπιδρούν με τους υπόλοιπους και στηρίζουν άτομα που βλέπουν ότι έχουν πολλές υποχρεώσεις στην καθημερινή τους ζωή (Ζαρίφης, 2010). Για παράδειγμα, ένας νέος που συμμετέχει στο πρόγραμμα δια βίου μάθησης, ο οποίος δεν έχει τόσες πολλές υποχρεώσεις θα μπορούσε να βοηθήσει ένα άτομο που συμμετέχει στο ίδιο πρόγραμμα, αλλά έχει αρκετές υποχρεώσεις. Ο εκπαιδευτής δεν πρέπει να λειτουργεί σαν αυθεντία, αλλά θα πρέπει να ενθαρρύνει τις ερωτήσεις και να κεντρίζει το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων να αναζητήσουν περισσότερες πληροφορίες για κάποιο ζήτημα, το οποίο χρήζει διαλεύκανσης. Ο εκπαιδευτής θα ήταν καλό να επιδιώκει την ενδυνάμωση των εκπαιδευομένων, κυρίως κατά τη διαδικασία του σχηματισμού ομάδων και να λειτουργεί και ο ίδιος κριτικοστοχαστικά. Βέβαια, θα πρέπει να ελέγχει τους εκπαιδευόμενους σε κάθε βήμα αυτής της διαδικασίας αναζήτησης, προκειμένου να μην σχηματιστούν εσφαλμένα συμπεράσματα ή να προκύψει μια διάχυση ανακριβειών από τους συμμετέχοντες (Ζαρίφης, 2009; 2010), (Χατζηδήμου & Αναγνωστοπούλου, 2011).

Μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα πρέπει να δοθεί γενικότερα η έμφαση στη δια βίου μάθηση, και στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, η οποία επιτυγχάνεται μέσα από τη γνώση και την εμπειρία. Ο χώρος των κοινωνικών δικτύων είναι ένας χώρος ανοικτός στο ευρύ κοινό. Με τη δημιουργία ενός και μόνο λογαριασμού μπορούν να επικοινωνήσουν και να ανταλλάξουν απόψεις άτομα από διάφορα μέρη, ακόμα και αν αυτά είναι απομακρυσμένα και αποκομμένα από τα μεγάλα αστικά κέντρα. Αποτελούν ένα χώρο ευκαιρίας και για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, τα οποία έχουν τη δυνατότητα να αλληλεπιδράσουν με διάφορα άτομα, να διατυπώσουν τις απόψεις τους και τους προβληματισμούς τους, να διαβάσουν διάφορα άρθρα και να τα σχολιάσουν, χωρίς να κινδυνέψουν να πέσουν θύματα οίκτου ή περιφρόνησης. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι ο χώρος στον οποίο ο καθένας έχει τη δυνατότητα να παρουσιαστεί ως «αυθεντία» σε διάφορα ζητήματα, δέχεται άμεση ανατροφοδότηση και εξασκεί την κριτική του ικανότητα. Είναι ο χώρος που εξυπηρετεί την ανάπτυξη των πολυπόθητων κριτικοστοχαστικών δεξιοτήτων. Εξαιρετικά χρήσιμων εφοδίων για τον κόσμο του σήμερα.

ΚΡΙΤΙΚΟΣΤΟΧΑΣΤΙΚΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Οι κριτικοστοχαστικές δεξιότητες είναι πλέον απαραίτητες για την προσαρμογή του σύγχρονου ανθρώπου στα νέα δεδομένα, διότι μέσα από την απόκτησή τους το άτομο μπορεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες της κοινωνίας, οι οποίες είναι αρκετά μεταβαλλόμενες και συνάμα διευρυμένες σε πολλούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Αρκετές από αυτές μπορούν να αποκτηθούν μέσα από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και γενικότερα των νέων τεχνολογιών. Ωστόσο, για να

καταφέρει ο χρήστης να τις αποκτήσει πρέπει να διαθέτει εκ των προτέρων κάποιο μορφωτικό υπόβαθρο, και σαφώς να έχει έρθει σε επαφή με αρκετό κόσμο. Η ανάπτυξη των κριτικοστοχαστικών δεξιοτήτων επιτυγχάνεται κυρίως σε μεγαλύτερη ηλικία, και κυρίως μέσα στις δομές δια βίου μάθησης. Η αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων στις δομές δια βίου μάθησης, όταν δεν πρόκειται για προγράμματα δια ζώσης, επιτυγχάνεται κυρίως μέσω των προγραμμάτων κοινωνικής δικτύωσης. Οι δεξιότητες που αναπτύσσονται στα άτομα, σύμφωνα με έρευνα που διενεργήθηκε από μελετητές του Βόρειο-κεντρικού Περιφερειακού και Εκπαιδευτικού Εργαστηρίου (1990), κατατάσσουν τις κριτικοστοχαστικές δεξιότητες σε τρεις κατηγορίες τις συναισθηματικές, τις μακρό γνωστικές, και τις μικρό γνωστικές δεξιότητες.

Οι συναισθηματικές δεξιότητες αφορούν την ανεξάρτητη σκέψη, αυτή η σκέψη δεν επιδέχεται εξωτερικές ή εσωτερικές επιρροές, ούτε αλλάζει έπειτα από συναισθηματική φόρτιση ή εκβιασμό, τουναντίον είναι αντικειμενική και αμερόληπτη. Άλλες συναισθηματικές κριτικοστοχαστικές δεξιότητες είναι η διορατικότητα, να έχει δηλαδή ο άλλος κατά μία έννοια την ικανότητα να προλαβαίνει γεγονότα και καταστάσεις, προερχόμενη πάντα μέσα από την προσωπική εμπειρία και την παρατήρηση της κοινωνικής εξέλιξης, η προαγωγή της δικαιοσύνης και της ισότητας, η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, η οποία είναι και το μεγαλύτερο ζητούμενο των σύγχρονων κοινωνιών στις οποίες δεσπάζει ο υλισμός. Ορισμένες πρόσθετες είναι ο αλτρουισμός, το θάρρος, η ακεραιότητα του χαρακτήρα, η πνευματική ταπεινότητα, η αναστολή της γρήγορης κρίσης και η αυτοπεποίθηση, στηριζόμενη σε επιτεύγματα, και στην πεποίθηση ότι οι ιδέες που εκφράζει το άτομο είναι εν δυνάμει ορθές. Οι τελευταίες συναισθηματικές κριτικοστοχαστικές δεξιότητες, όπως είναι έκδηλο συνδέονται κυρίως και με την προσωπικότητα του ατόμου, δηλαδή τη ψυχολογική ανθεκτικότητα που παρουσιάζει, την αυτογνωσία, και την αγάπη του για το συλλογικό όφελος (Binker et al., 1990).

Γνωστικές μακρό στοχαστικές δεξιότητες είναι η δυνατότητα πραγματοποίησης συγκρίσεων, η συγκεκριμενοποίηση εννοιών, οι οποίες ήταν αρκετά γενικευμένες, και αρκετά δύσκολες ως προς την οριοθέτησή τους, και την απόδοση της χρήσης τους. Επιπλέον δεξιότητες είναι η εύρεση ισχυρών επιχειρημάτων, και η κατασκευή καινούργιων θεωριών, που θα χαρακτηρίζονται από αξιοπιστία και εγκυρότητα, η κατηγοριοποίηση εννοιών, και η επεξήγηση όρων, οι οποίοι χαιρούν διευκρίνησης, η δυνατότητα χρήσης της μεταγνωστικής ικανότητας, που επιτυγχάνεται μέσα από τη σύνδεση της προϋπάρχουσας και της αποκτηθείσας γνώσης. Σημαντικές επίσης γνωστικές μακρό δεξιότητες είναι η δημιουργία κριτηρίων αξιολόγησης, η αξιολόγηση της εγκυρότητας των πηγών πληροφόρησης, η ανάπτυξη της αμφισβήτησης για όλες τις πληροφορίες από τις οποίες το άτομο βομβαρδίζεται καθημερινά, η ανάλυση και η αξιολόγηση των επιχειρημάτων, η επιζήτηση λύσεων σε διάφορα προβλήματα που μαστίζουν τη σύγχρονη κοινωνία, η ανάλυση και η αξιολόγηση δράσεων και πολιτικών, η πραγματοποίηση συνδέσεων, καθώς και η αποτελεσματικότερη επικοινωνία και παρουσία διαφόρων ευρημάτων (Binker et al., 1990).

Οι δυο πιο σημαντικές όμως, δεξιότητες είναι το κριτικό διάβασμα, και το κριτικό άκουσμα του συνομιλητή. Η πρώτη δεξιότητα, η οποία αφορά το κριτικό διάβασμα περιλαμβάνει μια διαδικασία λήψης αποφάσεων κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης. Ο κριτικός αναγνώστης αξιολογεί αυτά που διαβάσει, αναπτύσσει κάποιο βαθμό αμφισβήτησης, και ταυτοχρόνως αποζητά την πρακτική εφαρμογή αυτών στην καθημερινότητά του. Αντιμετωπίζει το διάβασμα ως μια διέξοδο για την ανακάλυψη της αλήθειας, όταν βέβαια εμφανίζεται φιλικά διακείμενος στην υιοθέτηση ορισμένων νέων ιδεών που παρουσιάζονται στο κείμενο, ακόμα και αν αυτές δε συμβαδίζουν με τις δικές του αρχικές ιδέες. Η δεύτερη δεξιότητα προτείνεται στις περισσότερες περιπτώσεις διαλόγων (Πετρουλάκης, 2002).

Τέλος, οι γνωστικές μικρό στοχαστικές δεξιότητες περιλαμβάνουν τη σύγκριση, και την αντίθεση αντίστοιχα ιδεών, συνδυαζόμενες όμως με την πρακτική εφαρμογή, τη χρήση ενός εξεζητημένου κριτικού λεξιλογίου, δηλαδή οι λέξεις να χρησιμοποιούνται σωστά, και όχι για χάρη του εντυπωσιασμού να κατακρεουργούνται. Άλλες δεξιότητες είναι η παρατήρηση σημαντικών διαφορών και ομοιοτήτων διαφόρων φαινομένων, η εξέταση υποθέσεων, ο διαχωρισμός συναφών και μη γεγονότων, η δημιουργία εύλογων προβλέψεων, ο έλεγχος αποδείξεων και κοινώς αποδεκτών γεγονότων, η αναγνώριση των περιορισμών και η αναζήτηση των συνεπειών (Binker et al., 1990). Όλες αυτές οι δεξιότητες είναι κριτικοστοχαστικές, διότι για να αναπτυχθούν δε χρειάζεται μόνο η συνεχής πρακτική εφαρμογή, αλλά και η πνευματική καλλιέργεια, η οποία είναι δια βίου. Ιδιαίτερα το άτομο που θα καταφέρει να αποκτήσει τις γνωστικές μικρό κριτικοστοχαστικές δεξιότητες εμφανίζεται να είναι πιο ώριμο και συνειδητοποιημένο για το τι συμβαίνει στο ίδιο, αλλά και στον κόσμο που το περιβάλλει.

ΧΩΡΕΣ ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΔΙΑΚΕΙΜΕΝΕΣ ΣΤΑ SOCIAL MEDIA

Οι νέοι της σύγχρονης εποχής γεννιούνται με την τεχνολογία, και από τη νεαρή τους ηλικία εξοικειώνονται μ' αυτήν. Το 90% των ανθρώπων σήμερα διαθέτουν έστω και ένα λογαριασμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Επιπλέον τα τελευταία χρόνια, άτομα μεγαλύτερης ηλικίας αρχίζουν να συνειδητοποιούν την ανάγκη που προκύπτει εκ των πραγμάτων για τη δημιουργία λογαριασμών στα κοινωνικά δίκτυα. Πλέον, καλώς ή κακώς η τεχνολογία έχει γίνει μέρος της καθημερινότητας. Οι φρενήρεις ρυθμοί της εξέλιξης της απαιτούν τη συνεχή παρακολούθηση, και την ταυτόχρονη αφομοίωση της.

Για να ισχυροποιηθεί ακόμα περισσότερο η παραπάνω άποψη, ότι η τεχνολογία διαδραματίζει καθοριστικό πλέον ρόλο στη ζωή των ανθρώπων του σήμερα, χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά το γεγονός ότι οι χώρες, οι οποίες δεν είναι τεχνολογικά εξελιγμένες παραμένουν στάσιμες ή ακόμα τυγχάνει να υστερούν σε ζητήματα οικονομικής, εκπαιδευτικής, και πολιτικής ανάπτυξης. Ορισμένες χώρες απ' αυτές για ποικίλους λόγους, αλλά κυρίως για λόγους διατήρησης των πολιτικών ελίτ απαγόρευσαν τη χρήση των κοινωνικών δικτύων, παρά το πρόσφορο έδαφος που δημιουργούν για τη

γενικότερη ανάπτυξή τους, τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου, και την εξασφάλιση της κοινωνικής τους συνοχής.

Πιο συγκεκριμένα, η τουρκική κυβέρνηση έχει απαγορεύσει το YouTube και το Twitter, η Κίνα μπλόκαρε το Facebook, το Twitter και το YouTube. Μολοταύτα, η Κίνα σαν χώρα έχει δημιουργήσει τα δικά της μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στο Ιράν έχει απαγορευτεί το Facebook, το Twitter και το YouTube. Στο Πακιστάν δεν επιτρέπεται η χρήση του YouTube, και στο Βιετνάμ είχε τεθεί ζήτημα για τη χρήση του Facebook, ωστόσο δεν απαγορεύτηκε, αλλά τέθηκε σε ισχύ ένας περιορισμός κατά τη χρήση του, ο οποίος αποτρέπει ρητά τη δημοσίευση μηνυμάτων αντικυβερνητικού περιεχομένου στο συγκεκριμένο κοινωνικό δίκτυο. Ακόμα, στη Βόρεια Κορέα η πρόσβαση στο διαδίκτυο εν γένει είναι αρκετά περιορισμένη και δύσκολη, αλλά και στην Ερυθραία όλες οι διαδικτυακές κινήσεις των πολιτών ελέγχονται από κυβερνητικούς φορείς. Το Twitter επιπροσθέτως σαν μέσο κοινωνικής δικτύωσης, λόγω του ότι είχε χρησιμοποιηθεί για τη διοργάνωση των διαδηλώσεων, που είναι γνωστές με το όνομα «Αραβική Άνοιξη» απαγορεύτηκε στην Τυνησία, στην Αίγυπτο, στο Καμερούν, και στην Λευκορωσία (Liebelson, 2014).

Χώρες που απαγορεύουν τα κοινωνικά δίκτυα έρχονται αντιμέτωπες με το δημοκρατικό έλλειμα, διότι δεν επιτρέπουν την ελευθερία του λόγου και τη διάδοση απόψεων. Επιδίδουν οι κυβερνήσεις των συγκεκριμένων χωρών τη διατήρηση της εξουσίας τους, με τρόπους που δεν θα συγκαταλέγονταν στους νόμιμους, στο πλαίσιο ενός δημοκρατικά οργανωμένου κράτους. Δε δίνεται η ευκαιρία στους πολίτες τους να ανταλλάξουν απόψεις, να ασκήσουν κριτική, να αναπτύξουν την κριτική τους ικανότητα, και σαφώς να πραγματοποιήσουν συγκρίσεις με άλλες χώρες μέσα από τη διαδικτυακή επικοινωνία, η οποία μπορεί να τους δυσχεράσει, και μελλοντικά να τους προάγει σε πιο απαιτητικούς πολίτες, οι οποίοι θα κληθούν να επιζητήσουν περισσότερα αγαθά για να φτάσουν στην ευδαιμονία.

Τα αρνητικά από την απαγόρευση της χρήσης των κοινωνικών δικτύων είναι ότι δε δίνεται η ευκαιρία στους νέους να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, και να ενημερωθούν για διάφορα προγράμματα, τα οποία λαμβάνουν χώρα σε διάφορες άλλες χώρες. Αυτά τα προγράμματα μπορεί να φανούν σωτήρια σε κάποιους νέους, και να τους ανοίξουν τους ορίζοντες. Τέτοιου είδους προγράμματα είναι αυτά που χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά μπορούν να συμμετέχουν και πολίτες, οι χώρες των οποίων δεν είναι μέλη της, ωστόσο μέσα από ειδικές συμπράξεις η Ένωση επιθυμεί να συμμετέχουν στα προγράμματα αυτά πολίτες και αυτών των χωρών, προκειμένου να προκύψει μία πολιτισμική ανταλλαγή, αλλά και να σχηματίσει μετέπειτα συμμάχους.

Αλλά προγράμματα που διενεργούνται είναι τα εθελοντικά, τα οποία επίσης επιζητούν συμμετέχοντες από αυτές τις χώρες. Επιπλέον, με την απαγόρευση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης πολλά άτομα που ανήκουν στις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες δε μπορούν να ενημερωθούν, να συμμετέχουν, να οργανωθούν για να πετύχουν με ειρηνικό τρόπο τους στόχους τους, και να εναντιωθούν στις ανισότητες που υφίστανται. Τα άτομα επίσης, τα οποία

διαμένουν σε απομακρυσμένες περιοχές δεν έχουν την ευκαιρία να ενημερωθούν, επικρατεί μια μονομέρεια στην πληροφόρησή τους, που δεν τους επιτρέπει το σχηματισμό μιας σφαιρικής άποψης.

Η επικοινωνία πιο πολύ πλέον πραγματώνεται μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, παρά μέσα από τη συζήτηση πρόσωπο με πρόσωπο ή από το κινητό τηλέφωνο. Η μετανάστευση ακόμα από πολίτες που προέρχονται από αυτές τις χώρες είναι δύσκολη, ειδικά αν στη μέση υπάρχει και μια οικογένεια. Η επικοινωνία με τα κινητά τηλέφωνα χρεώνεται αδρά, ενώ η επικοινωνία μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, έπειτα από την απόκτηση ενός κωδικού Wi-Fi είναι δωρεάν, και υπάρχει η δυνατότητα να συνδυαστεί εικόνα, ήχος και γραφή. Τα αρνητικά από την απαγόρευση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης είναι αρκετά, και επιβαρύνουν ως επί το πλείστον τους απλούς πολίτες. Η ελεύθερη διάδοση ιδεών όλο και περισσότερο τελείται υπό καθεστώς χειροπέδεσης.

Η διαφορά από την κυβερνητική απαγόρευση της χρήσης τους, μέχρι τον περιορισμό ή την εκούσια απόρριψη τους από το άτομο είναι τεράστια. Είναι μεγάλο ζήτημα να μπορεί ο άνθρωπος να τα χρησιμοποιήσει, αλλά να μην το θέλει επειδή δεν τον εκφράζει, από το να του έχουν απαγορευτεί από τους κρατικούς μηχανισμούς. Πόσο μάλλον αν τα άτομα αυτά (οι χρήστες) είχαν δημιουργήσει ήδη λογαριασμούς, είχαν αποκομίσει θετικές εμπειρίες και οφέλη από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, και ξαφνικά ένα πρωί, τους τα απαγόρευσαν και κλειδώθηκαν οι λογαριασμοί τους. Δύσκολα αποχωρίζεται κανείς τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ειδικά αν τα έχει χρησιμοποιήσει.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα συμπεράσματα, τα οποία προκύπτουν από την παρούσα εισήγηση είναι ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν ένα πρόσφορο μέσο για τη διεξαγωγή της διδασκαλίας σε τάξεις δια βίου μάθησης. Τα προτερήματα που προσφέρει η ορθή χρήση τους είναι ουκ ολίγα. Το πρώτο είναι η δυνατότητα που δίνουν στους συμμετέχοντες ενός προγράμματος δια βίου μάθησης να γνωριστούν μεταξύ τους, χωρίς να αποκλειστεί κάποιος. Σήμερα, είναι πολύ πιο εύκολο και πιθανό να γνωρίσεις κάποιον καλύτερα και να ανοίξεις συζήτηση μαζί του μέσα από κάποιο μέσο κοινωνικής δικτύωσης, παρά με την άμεση επαφή. Επιπλέον, κάποια κοινωνικά δίκτυα, όπως το Facebook δίνουν τη δυνατότητα να δημιουργηθούν ομαδικές συνομιλίες, να διενεργηθούν ομαδικές βιντεοκλήσεις, όπου δίνεται η ευκαιρία σε όλους να κουβεντιάσουν και να μοιραστούν τις απόψεις τους επί ίσοις όροις. Επιπροσθέτως, μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα δίνεται η δυνατότητα ο εκπαιδευτής να μοιραστεί τις εκπαιδευτικές του σημειώσεις, σημαντικά αρχεία και πολλές φορές αυτό να γίνει μ' ένα πιο ευχάριστο τρόπο και προσιτό, δηλαδή με τη χρήση emojis, gifs και εικόνων, ούτως ώστε να έρθει πιο κοντά στους εκπαιδευόμενους και να γίνει ένα με αυτούς. Το σημαντικότερο όμως προτέρημα που πηγάζει από την παρότρυνση του εκπαιδευτή να χρησιμοποιήσουν οι εκπαιδευόμενοι τα κοινωνικά δίκτυα είναι η ανάπτυξη των κριτικοστοχαστικών τους δεξιοτήτων και

κατ' επέκταση της κριτικής τους σκέψης. Μέσα από αυτό το βομβαρδισμό πληροφοριών που δέχονται καλούνται να συγκρατήσουν αυτές που θεωρούν ότι είναι πιο σωστές και σαφώς συμφωνούν με το κοινώς αποδεκτό.

Από την άλλη μεριά, τα μειονεκτήματα από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης είναι ότι ορισμένοι εκπαιδευόμενοι, οι οποίοι δεν έχουν λάβει τη σωστή ενημέρωση μπορεί να πέσουν θύματα ηλεκτρονικής απάτης και να χάσουν το λογαριασμό τους ή να διαρρεύσουν σημαντικά τους έγγραφα. Ακόμα, επειδή ήταν σύνηθες σε προγράμματα δια βίου μάθησης να συμμετέχουν άτομα μεγαλύτερα σε ηλικία, τα οποία δε διέθεταν κάποιο λογαριασμό στα κοινωνικά δίκτυα, τότε οδηγούνταν στον αποκλεισμό. Άλλο ένα μειονέκτημα είναι ότι η ανάπτυξη αρκετά στενών σχέσεων μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα, μεταξύ ενός εκπαιδευτή και ενός εκπαιδευομένου μπορεί να παρεξηγηθεί από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες και να θεωρηθεί ότι ο εκπαιδευτής δεν είναι το ίδιο αντικειμενικός. Τέλος, πολλές φορές αρκετά άτομα εισάγουν εν αγνοία τους στα κοινωνικά δίκτυα τα προσωπικά τους στοιχεία, μέσα σ' αυτά και τα ενδιαφέροντα τους, καθώς διαφαίνεται από τις ιστοσελίδες που κοινοποιούν, στις ομάδες που συμμετέχουν ή στις οποίες αντιδρούν, οι πολιτικές τους πεποιθήσεις, οι σεξουαλικές τους επιλογές και άλλες γενικότερες πληροφορίες, οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν κάποιο χάσμα μεταξύ των συμμετεχόντων, ειδικά όταν αυτοί δε χαρακτηρίζονται για την ανοιχτότητα του πνεύματός τους.

Πάραυτα, ακόμα και αν υπάρχουν αρνητικά αποτελέσματα ορισμένες φορές στη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην εκπαιδευτική διαδικασία, αυτό δεν πρέπει να λειτουργεί αποτρεπτικά. Η σωστή ενημέρωση και ένας σωστά καταρτισμένος εκπαιδευτής είναι η πανάκεια των αρνητικών. Οι ρυθμοί των εξελίξεων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι φρενήρεις και η απαγόρευση τους, όπως ειπώθηκε και παραπάνω σε πολλές χώρες μπορεί να προκαλέσει μόνο περισσότερα προβλήματα και μια γενικότερη στασιμότητα. Το κοινωνικό κεφάλαιο των χωρών που δεν είναι θετικά διακείμενες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν είναι τόσο ανεπτυγμένο και με τα χρόνια τείνει συνεχώς να μειώνεται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ζαρίφης, Γ. (2009). Ο κριτικός στοχασμός στη μάθηση και εκπαίδευση ενηλίκων. Θεωρητικές προσεγγίσεις και πρακτικές προεκτάσεις, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Ζαρίφης, Γ. (2010). Συμμετοχή ενηλίκων σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Γράφημα, σσ.15-57.

Πετρουλάκης, Ν. (15/6/2002). *Η κριτική σκέψη και η αναγκαιότητά της*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιουνίου του 2002 από τη διεύθυνση <http://www.kathimerini.gr/121618/article/epikairothta/ellada/h-kritikh-skeyh-kai-h-anagkaiothta-ths>.

Χατζηδήμου, Δ. & Αναγνωστοπούλου, Μ. (2011). Εφαρμογή της τυπικής και άτυπης μορφής διδασκαλίας και μάθησης σε ομάδες. Οι ομάδες εργασίας

των μαθητών στην εκπαίδευση, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, σσ. 85-98.

Binker, S. et al. (1990). *Critical Thinking Skills*. North Central Regional Educational Laboratory, Learning Point Associates.

Carrison, J. (1999). Dangerous Dualisms in Siegel's Theory of Critical Thinking: A Deweyan Pragmatist Responds. *Journal of Philosophy of Education* (33), pp. 213-232.

Elder, L. & Paul, R. (1994). Critical Thinking: Why we must transform our teaching. *Journal of Developmental Education* (18), pp 34-35.

Ennis, R. (1985). Critical thinking assessment, *Theory into Practice* (32), pp. 179-186.

Halpern, D. (1996). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*.

Liebelson, D. (28/3/2014). *MAP: Here Are the Countries That Block Facebook, Twitter, and YouTube*. Ανακτήθηκε στις 28 Μαρτίου το 2014 από τη διεύθυνση <http://www.motherjones.com/politics/2014/03/turkey-facebook-youtube-twitter-blocked/>.

Maiorana, V. (1992). *Critical Thinking Across the Curriculum: Building the Analytical Classroom*.

Moore, B. & Parker, R. (1994). *Critical Thinking*. California: McGraw-Hill companies, pp. 1-22.

Norris, S. (1985). Synthesis of Research on Critical Thinking. *Educational Leadership* (42), pp. 40-45.

Simon, A. & Kaplan, A. (1989). Foundations of cognitive sciences. In Ml. Posner (Ed). MA: MIT Press, Cambridge, pp. 1-47.